

Παντελής Γεωργογιάννης
Επιμέλεια

**Διαπολιτισμική Εκπαίδευση – Μετανάστευση –
Διαχείριση Συγκρούσεων
και Παιδαγωγική της Δημοκρατίας**

12^ο Διεθνές Συνέδριο
Πάτρα, 19-21 Ιουνίου 2009

Τόμος II

Πάτρα 2009

Όλα τα αντίγραφα υπογράφονται από τον κάτοχο του copyright.

Copyright ©: Παντελής Γεωργογιάννης

Διεύθυνση: Οδός Αρχιμήδους, Κτίριο 7
Πάτρα, 26110
Τηλ: +30 2610 969715 / 969615
Fax: +30 2610 996252 / 431326
<http://www.kedek.gr>
E-mail: gpant@otenet.gr, georgog@upatras.gr

Τίτλος : Διαπολιτισμική Εκπαίδευση - Μετανάστευση και τα Ελληνικά ως δεύτερη ή ξένη γλώσσα

Εκτύπωση: TYPOCENTER, Νεκτάριος Σαραντίδης,
Κανάρη 28, Πάτρα.
Τηλ./Fax: +30-2610-341635

ISBN:

SET:

σ.σ. 456, σχήμα 17,5 X 25 εκ.

Απαγορεύεται η μερική ή ολική αναδημοσίευση του έργου αυτού, καθώς και η αναπαραγωγή του με οποιοδήποτε άλλο μέσο, χωρίς σχετική άδεια του κατόχου του Copyright. *Διαπολιτισμική Εκπαίδευση - Μετανάστευση - Διαχείριση Συγκρούσεων και Παιδαγωγική της Δημοκρατίας* - -

Επιστημονική Επιτροπή

Πρόεδρος:

Γεωργογιάννης Παντελής, Καθηγητής, Π.Τ.Δ.Ε Πανεπιστημίου Πατρών

Μέλη:

Αθανασίου Λεωνίδας, Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων Φ.Π.Ψ.
Χατζησαββίδης Σωφρόνης, Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Π.Τ.Ν., Α.Π.Θ.
Πανταζής Σπύρος, Καθηγητής, Π.Τ.Ν. Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
Γκόβαρης Χρήστος, Αναπληρωτής Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Μπάρος Βασίλειος, Λέκτορας, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης
Στεργίου Λήδα, Λέκτορας, Π.Τ.Ν. Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Οργανωτική Επιτροπή

Πρόεδρος:

Γεωργογιάννης Παντελής, Καθηγητής Π.Τ.Δ.Ε., Πανεπιστήμιο Πατρών

Γραμματεία:

Κυριανού Δέσποινα, Εκπαιδευτικός, Υποψήφια διδάκτωρ Π.Τ.Δ.Ε. Πανεπιστημίου Πατρών
Μελιτζάνη Ειρήνη, Πτυχιούχος Τμήματος Τουριστικών Επιχειρήσεων, Συνεργάτης ΚΕ.Δ.ΕΚ.,
Μεταπτυχιακή Φοιτήτρια Π.Τ.Δ.Ε. Πανεπιστημίου Πατρών

Ταμίας:

Λυκίδη Σταυρούλα – Φωτεινή, Φιλολόγος, Συνεργάτης ΚΕ.Δ.ΕΚ., Μεταπτυχιακή Φοιτήτρια Π.Τ.Δ.Ε.
Πανεπιστημίου Πατρών

Μέλη:

Μπομπαρίδου Χρυσή, Εκπαιδευτικός, Υποψήφια Διδάκτωρ Π.Τ.Δ.Ε. Πανεπιστημίου Πατρών
Κουνέλη Βασιλική, Φιλολόγος, Υποψήφια Διδάκτωρ Π.Τ.Δ.Ε. Πανεπιστημίου Πατρών, Συνεργάτης
ΚΕ.Δ.ΕΚ.

Πανέτα Ευστρατία, Εκπαιδευτικός, Συνεργάτης ΚΕ.Δ.ΕΚ.

Δημητρέλου Αργυρώ, Φιλολόγος, Μεταπτυχιακή Φοιτήτρια Π.Τ.Δ.Ε. Πανεπιστημίου Πατρών

Παπαπαναγιώτου Νικόλαος, Υπεύθυνος Πληροφορικής ΚΕ.ΔΕ.Κ.

Τζελέπη Έφη, Φιλολόγος, Συνεργάτης ΚΕ.Δ.ΕΚ.

Μακρή Βικτώρια, Συνεργάτης ΚΕ.Δ.ΕΚ.

Αναγνωστοπούλου Αδαμαντία–Σοφία, Μεταπτυχιακή φοιτήτρια Π.Τ.Δ.Ε. Πανεπιστημίου Πατρών

Αντωνοπούλου Πατρούλα, Εκπαιδευτικός, Μεταπτυχιακή φοιτήτρια Π.Τ.Δ.Ε. Πανεπιστημίου Πατρών

Αντωνοπούλου Νικολίτσα, Μεταπτυχιακή φοιτήτρια Π.Τ.Δ.Ε. Πανεπιστημίου Πατρών

Αρκαδιανός Διονύσιος, Εκπαιδευτικός, Μεταπτυχιακός φοιτητής Π.Τ.Δ.Ε. Πανεπιστημίου *12ο Διεθνές*

Συνέδριο - Πάτρα 19-21 Ιουνίου 2009 - -

Πατρών

Καρναχωρίτη Δέσποινα, Μεταπτυχιακή φοιτήτρια Π.Τ.Δ.Ε. Πανεπιστημίου Πατρών

Διαμαντοπούλου Αλεξάνδρα, Εκπαιδευτικός, Μεταπτυχιακή φοιτήτρια Π.Τ.Δ.Ε. Πανεπιστημίου Πατρών

Δρυ Ιωάννα, Εκπαιδευτικός, Μεταπτυχιακή φοιτήτρια Π.Τ.Δ.Ε. Πανεπιστημίου Πατρών

Σακκάτου Ασπασία, Εκπαιδευτικός, Μεταπτυχιακή φοιτήτρια Π.Τ.Δ.Ε. Πανεπιστημίου Πατρών

Χαϊδογιάννου Χρυσούλα, Εκπαιδευτικός, Μεταπτυχιακή φοιτήτρια Π.Τ.Δ.Ε. Πανεπιστημίου Πατρών

Ψυχογιού Ευφημία, Εκπαιδευτικός, Μεταπτυχιακή φοιτήτρια Π.Τ.Δ.Ε. Πανεπιστημίου Πατρών

Δακτυλογραφήσεις & Επεξεργασία σε Η/Υ

Μελιτζάνη Ειρήνη, Πτυχιούχος Τμήματος Τουριστικών Επιχειρήσεων, Συνεργάτης ΚΕ.Δ.ΕΚ.,

Μεταπτυχιακή Φοιτήτρια Π.Τ.Δ.Ε. Πανεπιστημίου Πατρών

Θρησκείες και πολυπολιτισμικό σχολείο. Μία έρευνα για το ρόλο της θρησκευτικής αγωγής-στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση στη διαπολιτισμική επικοινωνία με τον άλλον.

Κουκουνάρας-Αιάγκης Μάριος

Περίληψη

Η παρουσίαση αυτή στηρίζεται στα αποτελέσματα της έρευνας δράσης που πραγματοποιήθηκε σε γυμνάσια και λύκεια το 2006-2007 με θέμα τη θρησκευτική αγωγή. Παρουσιάζεται ο ρόλος των θρησκειών και η σχέση θρησκευτικής και ηθικής διαπαιδαγώγησης σε ένα σχολείο που υπηρετεί τη διαπολιτισμικότητα και τη συνύπαρξη των πολιτισμών. Γίνονται τέλος προτάσεις για αλλαγές στο μάθημα των θρησκευτικών, το οποίο αποδεικνύεται από την έρευνα ιδιαίτερα απαραίτητο και λυσιτελές.

Summary

This paper describes an action-research with the subject of religious education which was conducted in secondary schools in Greece during the period of 2006-2007. It defines the role of the religions in social life and the relevant between religious and moral development in the intercultural education. Finally, a conclusion of the changes in religious education is presented. Additionally, it should be mentioned that the paper includes proposals for a necessary and obligatory religious education in an intercultural concept.

1.Εισαγωγή

Οι θρησκείες στο σχολείο δεν είναι μόνο ένα εκπαιδευτικό, πολιτιστικό και θρησκευτικό θέμα, αλλά και σημαντικότατο κοινωνικό και πολιτικό. Εξ αιτίας αυτής της ευρύτητας επιχειρείται στο παρόν να τεθεί η βάση του προβληματισμού και να αναφερθούν τα ερευνητικά δεδομένα που προέκυψαν από την έρευνα-δράση που πραγματοποιήθηκε σε σχολεία της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.

Σε συνθήκες θρησκευτικού πλουραλισμού οι πολιτισμικές κατασκευές και κοινωνικές αναπαραστάσεις που χρησιμοποιεί η εκπαίδευση δεν μπορούν να αγνοούν την πολιτισμική πολυμέρεια, την αλληλογνωριμία και επικοινωνία, διότι τότε η θρησκεία αποτελεί στοιχείο που διαχωρίζει και προκαλεί συγκρούσεις. Αυτή η επικοινωνία δεν μπορεί να υπηρετεί μία θρησκεία, επικρατούσα ή της πλειονότητας. Πρόκειται για μία διαδικασία συνάντησης, αλληλεπίδρασης, αμοιβαίας συνεργασίας και ανάπτυξης, στην οποία οι θρησκείες διαδραματίζουν το ρόλο τους ως στοιχεία που νοηματοδοτούν, ακόμη και στην ύστερη νεωτερικότητα, την ταυτότητα και την ετερο-προσδιορίζουν.

Η διαπολιτισμική επικοινωνία, για την οποία γίνεται λόγος δεν είναι δεδομένη σήμερα, αν κι έχουν γίνει σπουδαία βήματα. Και αυτό γιατί μέχρι τώρα στο σχολείο η θρησκευτική αγωγή που παρέχεται είναι κατά βάση μονομερής, περιορίζεται κατά νόμο

(1566/85)¹ σε μία θρησκεία και αποκλείει επίσημα από αυτήν με την παροχή δυνατότητας απαλλαγής² όποιον για λόγους συνείδησης δεν επιθυμεί να παρακολουθεί το μάθημα των θρησκευτικών.

2. Έρευνες για τις θρησκείες και το σχολείο

Η Ελλάδα, με 86%, βρίσκεται ανάμεσα στις πρώτες δέκα χώρες του κόσμου με το υψηλότερο ποσοστό θρησκευτικότητας³. Το ίδιο αναδεικνύει και η έρευνα της Καπα-Research, του 2006, στην οποία όλες οι ηλικίες απαντούν ότι η θρησκεία έχει μεγάλη αξία στη ζωή τους σε ποσοστά που κυμαίνονται από 85 έως 92%, ανεξάρτητα από μορφωτικό επίπεδο και πολιτική ιδεολογία⁴. Την ίδια ώρα εμφανίστηκαν έρευνες στην Ελλάδα που διαπιστώνουν πρόβλημα με την ετερότητα. Ενώ το 77% συμφωνεί να έχουν οι μετανάστες τις δικές τους εκκλησίες, μόνο το 52% συμφωνεί να γίνει τζαμί στην Αθήνα⁵.

Αυτή η άποψη δεν είναι άσχετη με την παιδεία που λαμβάνεται στα σχολεία σε σχέση με τους πιστούς άλλων θρησκειών. Το σχολείο σύμφωνα με την Ε. Ζαμπέτα ενδογματίζει και περιθωριοποιεί τους διαφορετικούς, όχι μόνο με τα θρησκευτικά, αλλά και με όλη τη συγκρότηση της σχολικής γνώσης⁶. Βέβαια άλλοι ερευνητές αξιολογώντας με άλλη οπτική γωνία τα βιβλία του σχολείου διαπιστώνουν ότι επιτρέπουν και σήμερα την ανάδειξη αντιρατσιστικού λόγου, αφού αποτελούν υλικό εν δυνάμει αμφίσημο⁷. Βέβαια δεν μπορεί να παραβλέψει κανείς τις λίγες αναφορές σε άλλες θρησκείες, στη Λογοτεχνία, Ιστορία και στα Θρησκευτικά, όπως και τη μονομερή οπτική γωνία από την οποία γίνονται.

Στα πλαίσια της σχολικής ζωής πάντως η διαφορετική θρησκεία εμφανίζεται ως θέμα «ήσσονος σημασίας»⁸ σε έρευνα που έγινε στο διαπολιτισμικό σχολείο Σαπών στη Θράκη. Ακόμη μία εκπαιδευτική έρευνα ανάμεσα σε 436 μαθητές Ε' και Στ' τάξεων (προεφηβική ηλικία), στην Αθήνα, έδειξε ότι τα παιδιά έχουν άγνοια για κάποιες θρησκείες και ιεραρχούν θετικά και αρνητικά τους συμμαθητές τους ανάλογα με την

1 Θέτει ως σκοπό της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης «να διακατέχονται από πίστη προς την πατρίδα και τα γνήσια στοιχεία της ορθόδοξης χριστιανικής παράδοσης» (άρθρο 1 παρ.1) και στο λύκειο «να συνειδητοποιούν τη βαθύτερη σημασία του ορθόδοξου χριστιανικού ήθους και της σταθερής προσήλωσης στις πανανθρώπινες αξίες...» (άρθρο 6 παρ.2).

2 Είναι γνωστή σε όλους η αναταραχή που προκλήθηκε το 2008 με την έκδοση τριών εγκυκλίων από το ΥΠΕΠΘ για το θέμα αυτό (Εγκύκλιοι: Φ12/977/109744/Γ1/26-8-2008-91109/Γ2/10-7-2008-104071/Γ2/4-8-2008

και την τελική επιστολή του Υπουργού Παιδείας Ευρ. Στυλιανίδη προς τον Συνήγορο του Πολίτη (αρ.πρωτ 450, Αθήνα 20-11-08), η οποία φαίνεται να διευκρινίζει την αμφιλεγόμενη κατάσταση. Παρ' όλ' αυτά αυτή δεν έχει ισχύ εγκυκλίου. Εκτός των άλλων είναι και σε λάθος βάση, αφού αποκλείει από τη θρησκευτική αγωγή μεγάλη μερίδα μαθητών, οι οποίοι, όταν απαλλάσσονται από τα θρησκευτικά, παρακολουθούν φιλολογικά μαθήματα. Με ποιο σκεπτικό άραγε;

3 Στοιχεία του 2006 της TNS-ICAP και Gallup International Association. Βλ. Ζορμπάς, Κ. (2007), Όψεις των σχέσεων κράτους και εκκλησίας στην Ελλάδα. Στο: Κ. Ζορμπάς (Επιμ) (2007), Πολιτική και Θρησκείες, Αθήνα, σ.σ. 187-237.

4 Βλ. Ζορμπάς Κ. (Επιμ) (2007), Πολιτική και Θρησκείες, Αθήνα, σ.σ. 208-209.

5 Έρευνα της VPRC. Βλ. Ελευθεροτυπία, 15-1-2007.

6 Βλ. Ζαμπέτα, Ευ. (2003), Σχολείο και θρησκεία, Αθήνα, σ.σ. 121 κ.ε. Πρβλ. Φραγκουδάκη, Α. & Δραγώνα, Θ. (Επιμ) (1997), «Τι εν' η πατρίδα μας;» Εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση, Αθήνα, σ.σ. 457-458.

7 Βλ. Τσιάκαλος, Γ. (2000), Οδηγός αντιρατσιστικής εκπαίδευσης, Αθήνα.

8 Μασάλη, Ζ. (2004) «Συμμαθητεία» γλωσσών και θρησκειών, Νέα Παιδεία, 112, σ.σ. 120-128.

καταγωγή, απομονώνοντας μαζικά Τσιγγάνους και Αλβανούς ενώ βρίσκουν πιο «ίδιους» τους συμμαθητές από τις Δυτικές χώρες. Όσον αφορά τη θρησκεία, απορρίπτουν τους άθεους (78%), τους Μάρτυρες του Ιεχωβά (72%) και τους Μουσουλμάνους (71%)⁹. Δυστυχώς δεν υπάρχουν πολλές έρευνες σχετικές με τη θρησκευτική ετερότητα και τις θρησκείες στο σχολείο. Αυτό όμως δείχνει την ευαισθησία του θέματος, αλλά και το σχετικό ενδιαφέρον, που δείχνουν οι ερευνητές στην Ελλάδα.

Συγχρόνως η σχέση θρησκείας και ηθικής, θρησκευτικής και ηθικής ανάπτυξης και ο ρόλος της εκπαίδευσης σε αυτή αποτέλεσαν αντικείμενα έρευνας με σημαντικά αποτελέσματα. Οι Kohlberg και Fowler ξεκινώντας από το μοντέλο της γνωστικής ανάπτυξης του Piaget και έχοντας διαφορετικές προϋποθέσεις ο καθένας, επιβεβαίωσαν τη σχέση ηθικής και θρησκευτικής ανάπτυξης¹⁰, σταδίων ηθικής ανάπτυξης και συμπεριφοράς¹¹ ή ανεκτικότητας απέναντι σε άλλες θρησκείες¹². Αποτέλεσμα αυτόν είναι η διάκριση ηθικής και θρησκευτικής εκπαίδευσης, αλλά και η προβολή της αναγκαιότητας και των δύο ανεξάρτητα ή σε συνδυασμό, πάντα όμως με σεβασμό στην ετερότητα και με βάση την κοινωνία του εκπαιδευόμενου και τις διαφορετικές κοινωνικές και θρησκευτικές απόψεις, που υφίστανται¹³.

3. Θρησκευτική αγωγή

Το σχολείο αποδεικνύεται σήμερα ο μοναδικός φορέας που μπορεί να εγγυηθεί την ερμηνεία των θρησκειών με γνώμονα το σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και την αναγκαιότητα της συνύπαρξης, στην οποία μπορούν να συνεισφέρουν και οι θρησκείες¹⁴. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί μέσω μίας θρησκευτικής αγωγής που ενέχει από τη μια τη μετάδοση γνώσεων που αφορούν τις θρησκείες του κόσμου και του πολιτισμού των μαθητών και από την άλλη την ηθική διαπαιδαγώγηση των νέων, με την καλλιέργεια αξιών για τη ζωή, τις σχέσεις και την κοινωνία¹⁵, σε πλαίσιο αυθεντικά επικοινωνιακό¹⁶. Είναι αυτονόητο ότι αυτή η αγωγή:

9 Φ. Αργυράκη κ.ά. (1996), Η στάση των παιδιών απέναντι στο «Διαφορετικό» έθνος, χρώμα, θρήσκεια, αντιεστράδια της εκπαίδευσης, 41, Φθινόπωρο, σ.σ. 34-39.

10 Kohlberg, L. (1976) *Moral stages and moralization: The cognitive-developmental approach*. Στο P. T. P. Kohlberg (Eds), *Moral development and behavior: Theory research, and social issues*, New York, σ.σ. 31-53. Kohlberg, L. (1981), *Essays on moral development: Vol 1. The philosophy of moral development*, San Francisco. Kohlberg, L. (1984), *Essays on moral development: Vol 2. The psychology of moral development*, San Francisco. Power, C. Kohlberg, L. (1980), Religion, morality and ego development. Στο: C. Brüsselmanns, J. O' Donahue (Eds), *Toward moral and religious maturity*, Morristown NJ, σ.σ. 343-373. Fowler, J. (1980), *Faith and the Structuring of Meaning*. Στο C. Brüsselmanns, J. O' Donahue (Eds), *Toward moral and religious maturity*, Morristown NJ, σ.σ. 51-83. Fowler, J. (1981), *Stages of Faith: The psychology of human development and the quest for meaning*, San Francisco.

11 *Jeinings, W. K. & Kohlberg, L. (1983) Moral development: theory, research, and application to the study of offenders*. Στο: W. Laufer, J. Day (Eds), *Personality theory, moral development and criminal behavior*, Lexington MA, σ.σ. 281-357.

12 Fowler, J. (1980) *Faith and the Structuring of Meaning*. Στο: C. Brüsselmanns, J. O' Donahue (Eds), *Toward moral and religious maturity*, Morristown NJ.

13 *Roberts, W. (1980) Faith and the Structuring of Meaning and Religious Development: A Critical Overview*. Στο: C. Brüsselmanns, J. O' Donahue (Eds), *Toward moral and religious maturity*, Morristown NJ, σ.σ. 12-50.

14 Καραμούζης, Π. (2007), Πολιτισμός και Διαθρησκευτική αγωγή, Αθήνα, σ.σ. 64.

15 Πέτρου, Ι. (2005), Πολυπολιτισμικότητα και θρησκευτική ελευθερία, Θεσσαλονίκη, σ.σ. 298.

16 Παπαθανασίου, Οδ. (2006), Όψεις του ρατσισμού στην εκπαίδευση, Τα εκπαιδευτικά, 63-64, σ.σ. 97-107.

- δεν είναι κατήχηση ή μύηση σε μία θρησκεία,
- στοχεύει στην ενσυναίσθηση, στην κριτική στάση απέναντι στις στερεοτυπικές στάσεις και αντιλήψεις, στην ανοχή στο διαφορετικό, στην ανάπτυξη αλληλοεπικοινωνίας¹⁷,
- παρέχεται σε όλους τους μαθητές ανεξαιρέτως υπερβαίνοντας αντιθέσεις, διαφορές και αρνητικές καταστάσεις,
- διαμορφώνεται αποκλειστικά από την Πολιτεία και όχι από τις εκάστοτε θρησκευτικές κοινότητες¹⁸ και
- παρέχεται όχι μόνο από το μάθημα των θρησκευτικών αλλά και από το σύνολο της σχολικής γνώσης και ζωής.

Ειδικότερα το μάθημα των θρησκευτικών σε αυτό το πλαίσιο αποδεικνύεται ιδιαίτερα λυσιτελής και απαραίτητο καθώς ο παγκοσμιοποιούμενος κόσμος της ύστερης νεωτερικότητας δημιούργησε πλουραλιστικές κοινωνίες, οι οποίες ευημερούν, όταν οι πολίτες τους έχουν καλλιεργηθεί με παιδεία που υπηρετεί τη συμφιλίωση και την ειρηνική συνύπαρξη ανθρώπων και πολιτισμών. Παρ' όλο που υπάρχουν διάφορες θρησκευτικές ομάδες και πεποιθήσεις, οι οποίες διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στις ζωές των ανθρώπων, το σχολείο οφείλει να προετοιμάζει όλους τους νέους ανεξαιρέτως για τη ζωή στη δημόσια σφαίρα, μέσω της πολιτικής και ηθικής διαπαιδαγώγησης που παρέχει. Και ο ρόλος του θρησκευτικού μαθήματος είναι σημαντικός σε αυτή τη διαπαιδαγώγηση, όταν βέβαια αυτό στοχεύει σε αυτήν. Γίνεται λοιπόν αναφορά σε ένα μάθημα πολιτιστικό, οικουμενικό και ηθικό, με γνωσιακό και θρησκευσιολογικό περιεχόμενο και σεβασμό στις τοπικές θρησκευτικές παραδόσεις¹⁹. Αυτό δε σημαίνει συγκρητισμό²⁰ ή δόμηση της ετερότητας. Σημαίνει έγκυρη γνώση για τις θρησκείες, γνωριμία με τον «άλλον», ενημέρωση για ηθικά, κοινωνικά και πολιτικά ζητήματα που σχετίζονται με τις θρησκείες και θα βιώσουν οι νέοι στην κοινωνία, ως πολίτες. Στοχεύει ακριβώς στην αποδόμηση της ανισότητας. Η θρησκευτική αγωγή αυτή αποτελεί μέγιστο πλεονέκτημα για την ανάπτυξη κάθε νέου, αφού γνωρίζοντας όλες τις διαφορετικές απόψεις και πεποιθήσεις μπορεί να εκτιμήσει καλύτερα τις απόψεις των άλλων και να βρει εκείνη που τον οδηγεί στην άποψη της κοινωνίας ή της θρησκευτικής ομάδας στην οποία ανήκει²¹.

Πρακτικά υπάρχουν πολλές απόψεις στους θεολογικούς κι άλλους επιστημονικούς κύκλους για το πώς μπορεί να διαμορφωθεί το μάθημα των θρησκευτικών που δεν μπορούν να περιληφθούν στο παρόν. Στο διάλογο, που έχει αναδυθεί τελευταία, προστίθεται και η παρούσα πρόταση η οποία προκύπτει θεωρητικά και πρακτικά από τα παραπάνω και από την έρευνα που πραγματοποιήθηκε σε γυμνάσια και λύκεια της Θεσσαλονίκης και μιας μεγαλούπολης της Θράκης, όπου διαβιούν Μουσουλμάνοι.

17 Γκόβαρης, Χ. (2004), Εισαγωγή στη διαπολιτισμική εκπαίδευση, Αθήνα, σ.σ. 178 κ.ε.

18 Γιαγκάζογλου, Σ. (2007), Το μάθημα των θρησκευτικών στη δημόσια εκπαίδευση. Στο Ι.Μ. Νεαπόλεως και Σταυρουπόλεως, Επιστημονική ημερίδα: Τα θρησκευτικά στο σύγχρονο σχολείο απέναντι στις προκλήσεις των καιρών, Θεσσαλονίκη, σ.σ. 51.

19 Σύσταση του ΣτΕ 1720/2005. Δεληκωνσταντής, Κ. (1997), Οι άλλες θρησκείες στα νέα σχολικά εγχειρίδια των Θρησκευτικών του Δημοτικού, Μακεδόν, 3, σ.σ. 25-34.

20 Καλαϊτζίδης, Π. (2001), Το θρησκευτικό μάθημα στην εποχή της πολυπολιτισμικότητας, Καθ' οδόν, 17, Θεσσαλονίκη, σ.σ. 49.

21 <http://www.eric.ed.gov/fulltext/ED480000/ED480000.pdf> *Religious Education in a Pluralistic Society: Moral and Religious Development: A Critical Overview*. Στο: C. Brusselmans, J. O' Donahue (Eds), *Toward moral and religious maturity*, Morristown NJ, σ.σ. 46.

4. Η έρευνα

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε με τη μέθοδο της έρευνας-δράσης (**action-research**) και είχε οίονει πειραματικό χαρακτήρα. Περιελάμβανε τέσσερις ισοδύναμες μελέτες περίπτωσης (**case study**), δύο στη Θεσσαλονίκη (ανατολική και δυτική- Α΄ Λυκείου) και δύο σε μεγαλούπολη της Θράκης-Α΄ Λυκείου. Η επιλογή των τμημάτων έγινε με βάση τα ποιοτικά χαρακτηριστικά των περιοχών, των σχολείων και των μαθητών (βιοτικό επίπεδο, αστικό περιβάλλον, γνωριμία με θρησκευτικά διαφορετικούς, αριθμός αγοριών, κοριτσιών, μαθησιακό επίπεδο). Σε κάθε πόλη μία ομάδα μελετήθηκε πειραματικά και μία ως ομάδα ελέγχου. Η περίοδος που διενεργήθηκε είναι: 12 Δεκεμβρίου 2006 έως 18 Μαΐου 2007. Οι στόχοι που παρουσιάζουν ενδιαφέρον για το παρόν είναι:

- οι πηγές πληροφόρησης των νέων για τη θρησκεία τους και τις άλλες θρησκείες,
- η γνώμη των μαθητών για το μάθημα των θρησκευτικών, το περιεχόμενο και τη διδασκαλία του,
- οι νέες δυνατότητες και στρατηγικές στη θρησκευτική αγωγή.

Γι' αυτούς τους στόχους χρησιμοποιήθηκαν οι παρακάτω τεχνικές έρευνας, οι οποίες αναφέρονται με τη χρονική ακολουθία που πραγματοποιήθηκαν, ώστε να περιγραφεί έτσι ολοκληρωμένα ο σχεδιασμός των μελετών περίπτωσης:

- γραπτό ανώνυμο ερωτηματολόγιο που απαντήθηκε από τους μαθητές,
- συνέντευξη(α) ημι-δομημένη πενταμελούς **focus group μαθητών**,
- συνέντευξη(α) δομημένη με την/τον εκπαιδευτικό του τμήματος,
- πειραματική παρέμβαση μέσα στην τάξη με ένα Θεατροπαιδαγωγικό Πρόγραμμα²² που είχε θέμα τη θρησκευτική ετερότητα και πραγματοποιήθηκε από θεατροπαιδαγωγική ομάδα. Είχε διάρκεια δύο διδακτικές ώρες και περιελάμβανε παραστατικό μέρος, δραστηριότητες εκπαιδευτικού δράματος και εκπαιδευτικό υλικό που δόθηκε στους εκπαιδευτικούς,
- συνέντευξη(β) δομημένη με την/τον εκπαιδευτικό του τμήματος,
- συνέντευξη(β) ημι-δομημένη πενταμελούς **focus group μαθητών**,
- συνέντευξη(γ) ημι-δομημένη πενταμελούς **focus group μαθητών**,
- γραπτό ανώνυμο ερωτηματολόγιο που απαντήθηκε από τους μαθητές.

Έγινε ποιοτική και ποσοτική ανάλυση και αξιολόγηση των ερευνητικών δεδομένων. Στατιστικά χρησιμοποιήθηκε το **Statistical Package for Social Science (SPSS)**.

4.1 Πηγές πληροφόρησης των νέων για τη θρησκεία τους και τις άλλες θρησκείες

Ερωτήθηκαν οι μαθητές ποιές είναι οι κύριες πηγές πληροφόρησης για τη δική τους θρησκεία και τις άλλες και τους ζητήθηκε να σημειώσουν τις επιλογές τους από συγκεκριμένες απαντήσεις. Μπορούσαν να σημειώσουν περισσότερες από μία απαντήσεις. Από το σύνολο των μαθητών (**n=90**) **δήλωσαν Χριστιανοί Ορθόδοξοι**

²² Τα Θ.Π. χρησιμοποιούν τεχνικές του θεάτρου και του δράματος κι έχουν εκπαιδευτικό στόχο. Πραγματοποιούνται στο σχολείο και σχεδιάζονται αποκλειστικά για τη συγκεκριμένη ομάδα που το παρακολουθεί. Συνήθως περιλαμβάνουν παραστατικό μέρος και δραστηριότητες. Μετά την εφαρμογή τους δίνεται στον εκπαιδευτικό της τάξης εκπαιδευτικό υλικό για το θέμα ώστε να συνεχιστεί η επεξεργασία του. Βλ. Σέξτου, Π. (2005), Θεατρο-παιδαγωγικά προγράμματα στα σχολεία, Αθήνα, σ.σ. 57-64

οι 89 και μία Χριστιανή Μάρτυρας του Ιεχωβά. Από τις απαντήσεις αποδείχτηκε ότι στις τέσσερις μελέτες περίπτωσης υπήρχαν σημαντικές διαφορές ανάμεσα στις πηγές της δικής τους θρησκείας (Πιν. 1) και των άλλων θρησκειών (Πιν 2). Η βασική πηγή πληροφόρησης για τη θρησκεία τους είναι το σχολείο με ποσοστά που κυμαίνονται από 52,4% έως 76,9%. Σημαντικό είναι ότι η Εκκλησία παρουσιάζει μικρότερα ποσοστά σε σχέση με το σχολείο, αν και θα έπρεπε να είναι η βασική πηγή στη ζωή των μελών της (μόνο σε ένα σχολείο της Θράκης σημειώνει μεγαλύτερο ποσοστό). Από τα ποσοστά διαφαίνεται ακόμη ο καιρός ρόλος της οικογένειας στη θρησκευτική διαπαιδαγώγηση των νέων μαζί με το σχολείο, την Εκκλησία και τα Μ.Μ.Ε και αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό στο σχεδιασμό της θρησκευτικής αγωγής και του σεβασμού που πρέπει να επιδεικνύεται στον ιδιαίτερο πολιτισμό του καθένα.

Πίνακας 1: Πηγές πληροφόρησης των νέων για τη θρησκεία τους

Πηγές πληροφόρησης για τη δική τους θρησκεία	Σχολεία			
	1ο ΘΡΑΚΗΣ	2ο ΘΡΑΚΗΣ	Αν. ΘΕΣΣΑΛΟ-ΝΙΚΗΣ	Δυτ. ΘΕΣΣΑΛΟ-ΝΙΚΗΣ
Σχολείο	75,5%	76,9%	52,4%	56,3%
Οικογένεια	72,2%	68,4%	70,4%	65,4%
Θρησκευτική κοινότητα	83,3%	57,1%	50%	31,3%
Μ.Μ.Ε	16,7%	28,6%	37,5%	12,5%
Άλλος	0,0%	4,3%	2,5%	0,0%

Από την άλλη φαίνεται ότι το σχολείο δεν αποτελεί σημαντική πηγή πληροφόρησης για τις άλλες θρησκείες. Μαθητές δεκαέξι χρονών μαθαίνουν για τους άλλους κυρίως από τα Μ.Μ.Ε., τα οποία στην Ελλάδα δεν έχουν αποδείξει ότι αντιμετωπίζουν ιδιαίτερα σοβαρά θέματα επιστημονικά. Στη Θράκη το σχολείο βιωματικά κυρίως πληροφορεί για τους άλλους, αφού είναι χώρος όπου συγχρωτίζονται Χριστιανοί και Μουσουλμάνοι. Και αυτό πάλι πρέπει να εκτιμηθεί στη θρησκευτική εκπαίδευση και κυρίως σε συνάρτηση με άλλες απαντήσεις των μαθητών στη Θράκη που δηλώνουν σε μεγάλο ποσοστό ότι γνωρίζουν προσωπικά Μουσουλμάνους, αλλά τους είναι συγχρόνως άγνωστοι (90%). Άξιο να σημειωθεί είναι ότι η θρησκευτική κοινότητα σε ποσοστά από 23,1% έως 50,0% «πληροφορεί» τους νέους για τους άλλους.

Πίνακας 2: Πηγές πληροφόρησης των νέων για τις άλλες θρησκείες

Πηγές πληροφόρησης για τις άλλες θρησκείες	Σχολεία			
	1ο ΘΡΑΚΗΣ	2ο ΘΡΑΚΗΣ	Αν. ΘΕΣΣΑΛΟ-ΝΙΚΗΣ	Δυτ. ΘΕΣΣΑΛΟ-ΝΙΚΗΣ
Σχολείο	72,2%	50,0%	23,5%	23,1%
Οικογένεια	16,7%	47,4%	48,1%	23,1%

Θρησκευτική κοινότητα	40,0%	50,0%	40,0%	23,1%
Μ.Μ.Ε	40,0%	47,4%	64,0%	60,0%
Άλλος	0,0%	0,0%	7,4%	7,7%

Ο ρόλος του σχολείου στη θρησκευτική εκπαίδευση αποδεικνύεται καιρίως και σημαντικός, διότι για τους μαθητές αποτελεί κύρια πηγή πληροφόρησης για θρησκευτικά θέματα. Παράλληλα η έρευνα έδειξε ότι οι άλλες θρησκείες εκτός από την επικρατούσα δεν παρουσιάζονται στο σχολείο επαρκώς μέχρι την ηλικία των 16²³.

4.2 Η γνώμη των μαθητών για το μάθημα των θρησκευτικών, το περιεχόμενο και τη διδασκαλία του.

Το θέμα αυτό τέθηκε στις συνεντεύξεις των **focus groups**, πριν και μετά την παρέμβαση. Εκτιμούν τα θρησκευτικά ως αντικείμενο με «λίγο ενδιαφέρον», ενώ με άριστα το 10 βαθμολογούν το μάθημα με Μ.Ο: 4,5. Χαρακτηρισμοί, όπως «βαρετά, εκτός πραγματικότητας, η ώρα του παιδιού» ακούστηκαν ενώ δύο μαθητές δήλωσαν ότι τους αρέσει ιδιαίτερα το μάθημα στην Α' Λυκείου. Σχεδόν όλοι, ακόμη, συμφωνούν ότι το πρόβλημα με το μάθημα βρίσκεται κυρίως στον εκπαιδευτικό που το διδάσκει, αλλά το ίδιο ισχύει και για άλλα μαθήματα, όπως τα Μαθηματικά για παράδειγμα, είπαν. Τέλος πρέπει να σημειωθεί ότι μία μαθήτρια, Χριστιανή Ορθόδοξη, δήλωσε ότι «δεν πιστεύει τίποτε από όσα λέγονται από την Εκκλησία και το μάθημα» και ότι επιθυμεί στο πλαίσιο των θρησκευτικών να μαθαίνει «και άλλες απόψεις, επιστημονικές, φιλοσοφικές ή άλλων θρησκειών». Η ίδια σε άλλες ερωτήσεις άφησε να διαφανεί ότι οι απόψεις της προέρχονται από τη διαπαιδαγώγηση που λαμβάνει από την οικογένειά της. Από την άλλη άλλος μαθητής στη Θεσσαλονίκη, που βαθμολογεί με 10 τα θρησκευτικά, δήλωσε ότι ο «Θεός δε μας έφτιαξε όλους ίσους» και ότι αυτό το έχει συνάγει από το σχολείο.

4.3 Οι νέες δυνατότητες και στρατηγικές στη θρησκευτική αγωγή.

Σε αυτή την έρευνα μελετήθηκε η παρέμβαση του Θεατροπαιδαγωγικού Προγράμματος (Θ.Π), ως μέσο διδασκαλίας και επικοινωνίας κοινωνικών ευαίσθητων θεμάτων στα πλαίσια της θρησκευτικής και ηθικής διαπαιδαγώγησης και ως μέσο διαπολιτισμικής επικοινωνίας. Η επιτυχία του προγράμματος στην αλλαγή των στάσεων και των αντιλήψεων των μαθητών αποτέλεσε το βασικό αντικείμενο τη έρευνας²⁴. Όμως στο παρόν θα αναφερθούν ευρήματα που συνηγορούν στο ρόλο της θρησκευτικής αγωγής στη διαπολιτισμική επικοινωνία στο σχολείο.

Οι εκπαιδευτικοί των τμημάτων διαπίστωσαν μεγάλες αλλαγές στους μαθητές κατά τη διάρκεια του Θ.Π. και τους επόμενους μήνες της έρευνας. Σημείωσαν την παιδαγωγική αξία του προγράμματος, τη μεγάλη διαφορά του από την καθημερινή σχολική πράξη, την επιτυχία του στους διδακτικούς και μαθησιακούς στόχους και τη

23 Πρέπει να σημειωθεί ότι τα θρησκευτικά διδάσκονται στη Β' Λυκείου.

24 Βλ. Κουκουνάρας Λιάγκης, Μ. (2009), Θεός ο δικός μου, ο δικός σου. Πολιτισμός, Εκπαίδευση, Ετερότητα, Αθήνα.

διακριτή αλλαγή των μαθητών σε σχέση με το σχολείο, το μάθημα και τους ίδιους. Σε παιδαγωγικό επίπεδο, η αξιολόγηση τους είναι θετική έως πολύ θετική. Τονίζει στην Αν.Θεσ. η εκπαιδευτικός «θα δουλέψει σε βάθος χρόνου...είναι ο σπόρος που θα δώσει κάποια στιγμή καρπούς και αποτελέσματα μακροπρόθεσμα που δε θα τους δούμε εμείς». Σημειώνει, ακόμη παρατηρήσεις για διαφορετική αντίδραση των μαθητών στο πρόγραμμα απ' ότι στο μάθημα: «Υπήρχε ένα παιδί με σταθερή και γενική στάση αδιαφορίας...τόρα εκφράστηκε πολύ έντονα...και στη διάρκεια του παραστατικού μέρους τον είδα να παρακολουθεί με πολύ προσοχή, έμεινε αποσβολωμένος, ενώ πριν μασούσε μαστίχα». Στη Δυτ.Θεσ. καταγράφει η εκπαιδευτικός: «Κατά τη διάρκεια της παράστασης οι μαθητές, ακόμα και οι πολύ ζωηροί, παρακολουθούν με προσήλωσι, που κάποιες στιγμές φτάνει ως κατάλυξη...Κατά τη δημιουργία της παγωμένης εικόνας συμμετέχουν και κάποια παιδιά γενικώς δειλά και άτολμα.-Το κλείσιμο είναι ενθουσιώδες. Μαθήτρια που έχει εκφραστεί μέσα στο μάθημα αρνητικά για τους αλλοδαπούς στην προτροπή του εμψυχωτή απαντά, «είμαστε όλοι ίσοι». Στο 1^ο σχολείο Θράκης παρατηρεί η εκπαιδευτικός «Το τμήμα είναι υποτονικό, μετριότατο, είναι αδιάφοροι». Αυτή η άποψη ανατρέπεται πλήρως κατά τη διαδικασία του προγράμματος, αλλά και κατά τη δραστηριοποίηση του τμήματος στη διάρκεια του τριμήνου. Η απελευθερωτική δύναμη της αγωγής²⁵ έδρασε και εδώ. Τα αποτελέσματα της παρατήρησης και της αξιολόγησης έδειξαν σαφέστατη αντίθεση στη περιγραφή του τμήματος πριν και μετά την εφαρμογή. «Τους είδα αλλαγμένους προς το καλύτερο. Εξέφρασαν μια πολύ θετική στάση απέναντι στο σχολείο...είπαν ότι αν τα μαθήματα είναι έτσι θα έρχονταν στο σχολείο με πολύ περισσότερο ενδιαφέρον και με πολύ πιο μεγάλη χαρά. Το πρόγραμμα ήταν πάρα πολύ αποτελεσματικό και φάνηκε, γιατί αυτό το τμήμα είναι ένα πολύ υποτονικό τμήμα και δεν περίμενα να επιτύχει καν» τόνισε. Το σχόλιο αυτό και οι παραπάνω παρατηρήσεις δίνουν το έναυσμα για να μιλήσει κανείς για πλήρη ισοτιμία στη συμμετοχή και ενεργοποίηση των μαθητών και καλύτερες συνθήκες έκφρασης. Στο ίδιο συμπέρασμα οδηγεί και η παρατήρηση του εκπαιδευτικού του 2^{ου} Θράκης για ένα παιδί που δε μιλά ποτέ στην τάξη: «Πρώτη φορά άκουσα τη φωνή του. Και τον είδα μάλιστα να εκφράζει άποψη. Συνήθως κοιμάται στην τάξη».

Τα ίδια τα παιδιά στο τέλος της ετήσιας έρευνας αυθόρμητα μιλούσαν για «σεβασμό», «κατανόηση», «διάλογο», «συζήτηση», «ευαισθητοποίηση». Παραδέχονται ότι βίωσαν την εμπειρία του έτερου και τώρα τον αναγνώρισαν και συνειδητοποίησαν. Είπε ένα 15χρονο στη Θράκη, για τον οποίο ο καθηγητής του σημείωσε, όπως αναφέρθηκε, ότι πρώτη φορά άκουγε τη φωνή του: «Δεν υπάρχουν διαφορετικοί άνθρωποι, μόνο διαφορετικές ιδέες». Με λίγα λόγια τα παιδιά στις κατάλληλες συνθήκες κριτικάρουν τις στάσεις και αντιλήψεις τους και παρουσιάζουν δείγμα αλλαγής, επιδεικνύοντας θετική στάση απέναντι στο σχολείο και επικοινωνώντας με τους εκπαιδευτικούς και μεταξύ τους. Παραδέχονται, βασικά, ότι το Θ.Π. δε συγκρίνεται με οτιδήποτε έχουν κάνει μέχρι σήμερα στο πλαίσιο της θρησκευτικής αγωγής. Κι αυτό φάνηκε και από τον πηγαίο ενθουσιασμό που επέδειξαν. Μίλησαν για «ελευθερία σκέψης και κίνησης, ομαδικότητα, δραστηριοποίηση, δέσιμο, διασκέδαση, ανατροπή της ρουτίνας». «Αν ήταν έτσι το σχολείο θα ήθελα να πηγαίνω όλη την ημέρα» είτε μία μαθήτρια στη Θεσσαλονίκη. Λένε επίσης «Ωραία/ Ενδιαφέρουσα/ Υπέροχη/ Αξέχαστη/ Τέλεια/ Διαφοριστική εμπειρία».

Ακόμη οι μαθητές μετά από τρεις μήνες θυμόταν με λεπτομέρειες την ιστορία

25 Freire P. (1972) *Pedagogy of Oppressed*. Englewood.

του προγράμματος, αλλά και το σκοπό του, ο οποίος δεν τους είχε δηλωθεί, σε ποσοστό 100%. Αποδεικνύεται έτσι η ανθεκτικότητα της εμπειρίας που τους προσφέρθηκε και ίσως, χωρίς να απαιτείται ρητά, κάποια αισθήματα που επιβίωσαν από αυτή την εμπειρία. Εκφράζοντας μάλιστα την άποψή τους γενικά για τα Θ.Π. τονίζουν στην πλειονότητά τους ότι έτσι «γίνεται πιο ευχάριστο το μάθημα» ή «έτσι μαθαίνουμε καλύτερα». Υπάρχει και ένα ποσοστό 5% από το σύνολο που θεωρούν ότι «έχασαν μάθημα». Επίσης από την παρατήρηση της τάξης σε συνδυασμό με τα σχόλια των εκπαιδευτικών εκτιμάται ότι οι μαθητές εισήλθαν σε πρωτόγνωρες διαδικασίες και στις ομάδες εργάστηκαν και συμμετείχαν όλοι ανεξαιρέτως και στις τέσσερις περιπτώσεις. Τα παιδιά εκφράζονται θετικά έως πολύ θετικά στην αξιολόγηση τους για την επιρροή του προγράμματος: «Με έκανε να σκεφτώ./ Καινοτόμο./ Σου ανοίγει τα μάτια./ Ψυχαγωγική./ Ενημερωτική./ Πρωτότυπο». Όταν μάλιστα ερωτώνται αν και γιατί πρέπει να γίνονται Θ.Π. στα σχολεία απαντούν κατά 94% με 98% θετικά και επιχειρηματολογούν ως εξής: «γιατί μιλούν για ευαίσθητα θέματα που σπάνια θίγονται στο σχολείο και για τα οποία λαμβάνουμε συνήθως παραπληροφόρηση από «ποικίλες πηγές»/ γιατί μέσα από αυτά μπορεί να αλλάξουν γνώμες και ιδέες και να σταματήσουν να υπάρχουν κάποια ταμπού/ γιατί αποτελούν μία μορφή διδασκαλίας που ενώ στηρίζεται στο συναίσθημα, αφυπνίζει την κριτική σκέψη και τη λογική/ γιατί είναι εναλλακτικός και βιωματικός τρόπος μάθησης/ γιατί σε αυτό το μάθημα μπορούν να συμμετέχουν όλοι/ γιατί με αυτά αποκτούμε εμπειρίες για τη ζωή». Τέτοια παιδαγωγική ανάλυση, χωρίς καμία διδασκαλική παρέμβαση κάνουν παιδιά της Α' Λυκείου και μάλιστα τρεις μήνες μετά από την εμπειρία τους. Κι αυτό οφείλεται στο ότι μπήκαν σε πρωτόγνωρες διαδικασίες, όπως και οι ίδιοι παραδέχονται: «Η έλλειψη θρασύτητας/ Καμιά σχέση με το μάθημα. Ήμασταν όλοι σε ομάδες/ Δεν υπήρχε εξέταση/ Η δραματοποίηση ήταν κάτι διαφορετικό, το θέατρο που ήταν και μάθημα/ Καλύτερα από το μάθημα/ Ήταν όλα διαφορετικά.».

Τέλος σημειώνεται ο επιτυχημένος κοινωνικός στόχος του προγράμματος, όσον αφορά τον προβληματισμό για την ετερότητα. Με επιτυχία φαίνεται να ανήγαγαν το θέμα του προγράμματος στη θρησκευτική ετερότητα γενικώς, αλλά και στην πολιτισμική ετερότητα. Πάνω από 72% δηλώνει στο ερωτηματολόγιο τρεις μήνες μετά το Θ.Π. ότι τους επηρέασε στον τρόπο που βλέπουν τους μουσουλμάνους. Ενώ στην ερώτηση για το στόχο του προγράμματος κανένας δε σημείωσε ως διαφορετικούς μόνο τους μουσουλμάνους. Αναφέρονται σε άλλες ετερότητες με φράσεις όπως «Όλοι οι άνθρωποι είναι ανεξαιρέτως ίσοι. Δεν υπάρχουν κάποιοι που να είναι ανώτεροι ή κατώτεροι από τους άλλους. Γι' αυτό κι εμείς δεν έχουμε απολύτως κανένα δικαίωμα να στερούμε τη δυνατότητα σε ανθρώπους που έχουν άλλη καταγωγή, άλλο χρώμα, άλλα πιστεύω να ενταχθούν στο κοινωνικό σύνολο. Όλοι είναι ίσοι, έχουν τα ίδια δικαιώματα και τις ίδιες υποχρεώσεις», «Η θρησκεία δεν μπορεί να μας διαφοροποιεί, αλλά να μας ενώνει. Πάνω απ' όλα είμαστε άνθρωποι και δεν πρέπει να έχουμε προκαταλήψεις για τους διαφορετικούς», «...η διαφορετικότητα ενός ανθρώπου δεν τον καθιστά κατώτερο από κάποιον άλλον». Αναφέρουν τις λέξεις «διαφορετικός», «αλλόθρησκος», «κρατισμός», «αυτός με το διαφορετικό ντύσιμο», «με άλλο επίπεδο μόρφωσης», «με άλλα πιστεύω», «άλλο χρώμα», «διαφορετική θρησκεία». Μπορεί να πει κανείς ότι οι βασικές αρχές της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης²⁶, όπως τις αναφέρει ο Essinger, τηρήθηκαν, αλλά και είχαν

26 Μάρκου, Γ.Π. (1996), Προσεγγίσεις της πολυπολιτισμικότητας και η διαπολιτισμική εκπαίδευση-

που προκύπτουν από την ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων. Είπαν αυθόρμητα: «Προσπάθησα να μω στη θέση του, λυπήθηκα για όσα περνούσε», «Τώρα βλέπουμε τον άλλο και σκεφτόμαστε πώς θα νιώσει με τη συμπεριφορά μας», «Υπάρχουν πολλές πλευρές για το ίδιο θέμα. Καταλάβαμε ότι πρέπει να βλέπουμε περισσότερες πλευρές». Τέλος ενδιαφέρον παρουσιάζει η καθολική αντίληψη των παιδιών ότι όλοι οι άνθρωποι είναι διαφορετικοί για κάποιους και όλοι είναι ίσοι.

5. Συμπεράσματα

Η θρησκευτική αγωγή είναι απαραίτητη στα πλαίσια της πολιτικής και ηθικής διαπαιδαγώγησης κάθε νέου και πρέπει να προσφέρεται από το δημόσιο σχολείο σε όλους ανεξαιρέτως. Δεν μπορεί να έχει κατηχητικό και ομολογιακό χαρακτήρα, αλλά γνωσιακό και να στοχεύει στη διαπολιτισμική επικοινωνία και την ειρηνική συνύπαρξη. Μπορεί να προσφέρεται από το σύνολο της σχολικής ζωής, από άλλα μαθήματα διαθεματικά και κυρίως από το μάθημα των θρησκευτικών, το οποίο αποδεικνύεται ιδιαίτερα σημαντικό. Αν μάλιστα αυτό υιοθετήσει νέες στρατηγικές και παιδαγωγικές μεθόδους, καινοτόμες δράσεις, δραστηριότητες και νέους τρόπους επικοινωνίας τότε η παιδαγωγική, ηθική και κοινωνική του αξία για τους νέους και τη ζωή τους θα είναι ακόμη πιο σπουδαία. Αυτό τονίζεται διότι η φύση του μαθήματος των θρησκευτικών επιτρέπει διαθεματικές και πρωτοπόρες προσεγγίσεις που θα νοηματοδοτήσουν εκ νέου το μάθημα και τη σχολική ζωή για τα παιδιά και θα εγκαινιάσουν μία καινή κατάσταση στην εκπαίδευση.

Αν ισχύσουν τα παραπάνω, όπως φάνηκε από την έρευνα, η θρησκευτική αγωγή και οι θρησκείες μπορούν να διαδραματίσουν σημαντικό ρόλο στη γνωριμία με τον άλλον, στη διαπολιτισμικότητα, την ενσυναίσθηση και την αλληλεγγύη.

Γι' αυτό χρειάζονται αλλαγές άμεσα σε όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης. Στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση χρειάζεται να αλλάξει, όπου είναι απαραίτητο, το περιεχόμενο των διδακτικών βιβλίων και να εμπλουτισθεί ο τρόπος προσέγγισης της ύλης. Το μάθημα των θρησκευτικών ως υποχρεωτικό στην υποχρεωτική εκπαίδευση θα μπορούσε να έχει πολιτιστικό και ιστορικοκριτικό χαρακτήρα, να αποσκοπεί στην παροχή γνώσεων και να σέβεται όλες τις θρησκείες. Στο Λύκειο αποδεικνύεται ορθό να έχει ηθικό και κοινωνικό χαρακτήρα, να αποσκοπεί στη γνωριμία με τους άλλους και στην παρουσίαση των ποικίλων απόψεων. Στην προσέγγιση της ύλης είναι ωφέλιμο να τονίζεται η βιωματικότητα του μαθήματος, η σχέση του με την κοινωνική ζωή και την καθημερινότητα των παιδιών. Η μελέτη κειμένων των μεγάλων θρησκειών και κυρίως των βιβλικών που είναι κοινά για τρεις τουλάχιστον, οι αναπαραστάσεις δρωμένων, τα ομαδικά παιχνίδια ρόλων, οι δραστηριότητες του εκπαιδευτικού δράματος, τα θεατροπαιδαγωγικά προγράμματα, οι προσομοιώσεις διλημματικών καταστάσεων, η μελέτη των τεχνών είναι κάποιες καινοτόμες στρατηγικές που κοντά στις υπάρχουσες βιωματικές μεθόδους, τη χρήση των ΤΠΕ, την παρατήρηση, τις δημιουργικές δραστηριότητες, τις ομαδικές εργασίες, που ήδη λαμβάνουν χώρα, μπορούν να υιοθετηθούν και να χρησιμοποιηθούν στην επικοινωνία των παιδιών με τον εκπαιδευτικό και το γνωστικό αντικείμενο.

επιμόρφωση των εκπαιδευτικών, Αθήνα, σ.σ. 26-27.

Έτσι δε θα υπάρχει η διδασκαλική αυθεντία που κατχει και μυεί, αλλά ατμόσφαιρα ισοτιμίας, όπου εκπαιδευτικός και μαθητές θα αποτελούν ισότιμες πηγές πληροφοριών, που ο καθένας κομίζει τον πολιτισμό και τα πιστεύω του επικοινωνώντας σε σχολικό περιβάλλον και καλλιεργώντας το διαπολιτισμό.

Προϋπόθεση των παραπάνω αποτελούν οι απαραίτητες προσαρμογές των θεολογικών σχολών των πανεπιστημίων και των παιδαγωγικών τμημάτων-ίσως με την προσθήκη μίας νέας κατεύθυνσης σπουδών, ώστε να προετοιμάζουν σε γνώσεις και παιδαγωγική κατάρτιση εκπαιδευτικούς ανεξάρτητα από τα πιστεύω τους για να υπηρετήσουν αντικειμενικά τη διαπολιτισμικότητα και το εύρος του μαθήματος. Συγχρόνως πρέπει να επιμορφωθούν ενδελεχώς οι διορισμένοι εκπαιδευτικοί ώστε να μπορούν επαρκώς να διδάσκουν.

Από τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό ότι η θρησκευτική αγωγή του σχολείου αποτελεί αποκλειστικά θέμα της Πολιτείας και των οργάνων της και καμιά θρησκευτική κοινότητα δεν μπορεί να παρεμβαίνει παρά μόνο αν αυτή θίγεται. Βέβαια τίποτε δεν είναι εύκολο σε ένα τόσο σύνθετο θέμα. Όμως δεν πρέπει να εφησυχάζει κανείς, διότι οι συνθήκες αλλάζουν πιο γρήγορα από τα μυαλά των ανθρώπων. Γι' αυτό ακριβώς απαιτείται καινοτομία και δράση για την αλλαγή.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αργυράκη Φ. κ.ά. (1996), Η στάση των παιδιών απέναντι στο «Διαφορετικό» έθνος, χρώμα, θρήσκευμα, αντιτετράδια της εκπαίδευσης, 41, σ.σ. 34-39.
- Γιαγκάζογλου, Στ. (2007), Το μάθημα των θρησκευτικών στη δημόσια εκπαίδευση. Στο: Ι.Μ. Νεαπόλεως και Σταυρουπόλεως. Επιστημονική ημερίδα: Τα θρησκευτικά στο σύγχρονο σχολείο απέναντι στις προκλήσεις των καιρών, Θεσσαλονίκη: χ.ε.
- Γκόβαρης, Χ. (2004), Εισαγωγή στη διαπολιτισμική εκπαίδευση, Αθήνα: Ατραπός.
- Δελικωνσταντής, Κ. (1997), Οι άλλες θρησκείες στα νέα σχολικά εγχειρίδια των Θρησκευτικών του Δημοτικού, Μακεδόν, 3, σ.σ. 25-34.
- Ζορμπάς, Κ. (2007), Όψεις των σχέσεων κράτους και εκκλησίας στην Ελλάδα. Στο: Κ. Ζορμπάς (Επιμ) (2007), Πολιτική και Θρησκείες, Αθήνα: εκδ. Παπαζήση.
- Ζαμπέτα, Ευ. (2003), Σχολείο και θρησκεία, Αθήνα: εκδ. Θεμέλιο
- Καλαϊτζίδης, Π. (2001), Το θρησκευτικό μάθημα στην εποχή της πολυπολιτισμικότητας, Καθ' οδόν, 17, σ.σ. 49.
- Καραμούζης, Π. (2007), Πολιτισμός και Διαθρησκευτική αγωγή, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Κουκουνάρας Λιάγκης, Μ. (2009), Θεός ο δικός μου, ο δικός σου. Πολιτισμός, Εκπαίδευση, Ετερότητα, Αθήνα: Εκδ. Γρηγόρης.
- Μάρκου, Γ.Π. (1996), Προσεγγίσεις της πολυπολιτισμικότητας και η διαπολιτισμική εκπαίδευση-επιμόρφωση των εκπαιδευτικών, Αθήνα: ΥΠΕΠΘ (ΓΤΛΕ).
- Μασάλη, Ζ. (2004) «Συμμαθητεία» γλωσσών και θρησκειών, Νέα Παιδεία, 112, σ.σ. 120-128.
- Τσιάκαλος, Γ. (2000), Οδηγός αντιρατσιστικής εκπαίδευσης, Αθήνα: Ελληνικά

Γράμματα.

- Παπαθανασίου, Οδ. (2006), Όψεις του ρατσισμού στην εκπαίδευση, Τα εκπαιδευτικά, 63-64, σ.σ. 97-107
- Πέτρου, Ι. (2005), Πολυπολιτισμικότητα και θρησκευτική ελευθερία, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.
- Σέξτου, Π. (2005), Θεατρο-παιδαγωγικά προγράμματα στα σχολεία, Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Φραγκουδάκη, Α. Δραγώνα, Θ. (Επιμ) (1997), «Τι εν' η πατρίδα μας;» Εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση, Αθήνα: εκδ. Αλεξάνδρεια.

Ξενόγλωσση

- Fowler, J. (1980), Faith and the Structuring of Meaning. Στο: C. Brusselmans, J. O' Donahue (Eds), *Toward moral and religious maturity*, Morristown NJ: Silver Burdett.
- Fowler, J. (1981), *Stages of Faith: The psychology of human development and the quest for meaning*, San Francisco: Harper & Row.
- Freire, P. (1972), *Pedagogy of Oppressed*, England: Penguin Books.
- Jennings, W. Kilkenny, R. & Kohlberg, L. (1983), Moral development theory for youthful and adult offenders. Στο: W. Laufer, J. Day (Eds), *Personality theory, moral development and criminal behavior*, Lexington MA: DC Heath-Lexington Books.
- Kohlberg, L. (1976), Moral stages and Moralization: The cognitive-developmental approach. Στο: T.Lickona (Eds), *Moral development and behavior: Theory research, and social issues*, New York: Holt Rinehart & Winston.
- Kohlberg, L. (1981), *Essays on moral development: Vol 1. The philosophy of moral development*, San Francisco: Harper & Row.
- Kohlberg, L. (1984), *Essays on moral development: Vol 2. The psychology of moral development*, San Francisco: Harper & Row.
- Power, C. Kohlberg, L. (1980), Religion, morality and ego development. Στο: C. Brusselmans, J. O' Donahue (Eds), *Toward moral and religious maturity*, Morristown NJ: Silver Burdett.
- Rogers, W. (1980), *Interdisciplinary Approaches to Moral and Religious Development: A Critical Overview*. Στο: C. Brusselmans, J. O' Donahue (Eds), *Toward moral and religious maturity*, Morristown NJ: Silver Burdett.